

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЗАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ У ХХ СТОЛІТТІ

Проблемам політичного розвитку суспільства останнім часом приділяється значна увага. Особливого значення вони набувають у процесі вивчення політичної історії, що несе в собі необхідність уникнення стереотипних помилок, закладених вимушеним тоталітарно-адміністративним тиском на наукову сферу, нівелюванням політико-партійної заангажованості, підняттям на високий рівень питання боротьби українців за статус політичної нації тощо. Важливу увагу у цьому відношенні приділяється останнім часом, зокрема регіональній політичній історії.

Політична історія Закарпаття ХХ ст. є своєрідною і в деякій мірі символічною для українців краю. Це полягає в тому, що ефективний політичний розвиток краю, коли в цьому процесі почали брати безпосередню участь місцеві жителі, розпочався практично з початку ХХ ст. Логічність розуміння сказаного слід шукати в можливостях та перспективах закарпатських українців впливати на перебіг політичних подій і вирішувати важливі політичні завдання на власний розсуд. До ХХ ст. таких можливостей в Закарпатті місцеве населення не мало. У часи розпаду Австро-Угорської монархії з'являється надія, складаються сприятливі передумови власними силами розбудувати суспільно-політичне життя. А після завершення Першої світової війни такі сподівання отримали можливість реалізації.

Отже, саме з початку ХХ ст. можемо із впевненістю говорити про більш реальний і ефективний розвиток політичної історії Закарпаття й про перші спроби політизації закарпатського суспільства, доведення до свідомості мас політичності власної нації. Впродовж цього періоду край пережив цілу низку політичних змін, які проявилися в процесі різнобічних елементів державотворення, становлення та занепаду політичних систем тощо. У ХХ ст. Закарпаття носило різні офіційні назви власної території, що в тій чи іншій мірі відбивало специфіку політичного розвитку краю: Руська Країна, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Підкарпатська територія, Закарпатська Україна, Закарпатська область. Першоосновою, на нашу думку, розуміння специфіки суспільно-політичної еволюції закарпатського

суспільства є той факт, що лише впродовж ХХ ст. воно входило до складу щонайменше семи різноманітних за своєю суттю державних або напівдержавних утворень (Австро-Угорщина, Чехословацька Республіка, Карпатська Україна, Угорщина, Закарпатська Україна, УРСР, Україна). А це відповідно вимагало адаптацію політичних інститутів краю до вимог тієї чи іншої політичної системи, яка щоразу поглинала досить слабо розвинуті й відносно стабільні крайові політичні підсистеми. Виходячи з останнього слід розуміти й вплив трансформаційних процесів на партійні та електоральні системи. Оскільки згадані вище державні утворення мали відмінні одну від одної політичні системи, в межах яких функціонували різноманітні політичні режими, то відповідно різними були й методи формування органів державної та місцевої влади.

Необхідно врахувати історичну своєрідність розвитку регіону, яка впливала на різноманітні політичні зміни за останнє століття. Тому, досліджуючи дану проблему, слід виходити із певного аналізу окремих компонентів, які дають можливість об'єктивно змалювати комплексну картину суспільно-політичного розвитку Закарпаття. Символізм політичної історії Закарпаття ХХ ст. в даному випадку полягає також у різкій еволюції, починаючи з відсутності політичних традицій, політичної культури і політичного лідерства, завершуючи сучасними інститутами політичної життєдіяльності.

Таким чином, у політичній історії Закарпаття ХХ ст. можна виділити декілька етапів, які ґрунтуються на політико-правовій та державно-представницькій основі, що, на наш погляд, є логічним. Це політичне становище краю на рубежі ХІХ – ХХ ст. до розпаду Австро-Угорщини, закінчення Першої світової війни, пошук державно-національної ідентичності. Цей період був ще характерний національно-культурним пробудженням українців Закарпаття. Процес утворення Чехословацької Республіки покликав мешканців краю активно включитися в політичне життя і стати справжнім політичним суб'єктом. Зокрема, новим для населення було те, що політична історія 20 – 30-х рр. ХХ ст. базувалася на підвалинах демократичного суспільства. А становлення багатопартійної системи дало поштовх різнобічному розвитку політичної думки, ідейної боротьби та політичної культури в цілому.

Особливості національного державотворення Карпатської України кінця 30-х рр. змушують зробити основний акцент на політико-правових засадах. Цей етап став вершиною державотворчих змагань закарпатських українців, які в повну силу заявили про

себе як про політичну націю. Період угорської окупації (1939 – 1944) також є своєрідним в політичній історії Закарпаття. І все ж визначальними, передусім у політико-державній ідентифікації, є періоди Закарпатської України (1944 – 1946), її адаптації до радянської політичної системи після возз'єднання з Радянською Україною, трансформація адміністративно-політичних елементів у радянський час і розвиток політичного життя в період становлення незалежності України та її подальшої життєдіяльності.

Отже, суспільно-політичне становище населення Закарпаття на рубежі XIX – XX століть було досить складним. Територія краю перебувала у складі Австро-Угорської дуалістичної монархії, утвореної в 1867 р. Суспільні зміни майже не торкалися провінції, хоча на 1900 р. територія чотирьох закарпатських комітатів становила близько 18 тис. кв. км., на якій проживало 848 тис. 160 чол. Внаслідок політико-правового безсилля та соціальної нерівності жителі краю не мали можливостей ефективно боротися за свої політичні права. Одним із прикладів посиленого політичного гніту щодо місцевого населення з боку панівної угорської нації стало обмеження виборчих прав (високий майновий і освітній ценз), свободи друку, зборів тощо. Крім того, виборчі процеси проходили в умовах жорсткого політичного терору (переслідування, арешти). Відповідною була й політика угорських політичних партій щодо Закарпаття. Участь закарпатців у діяльності загальнодержавних політичних акціях протесту, страйках була обмеженою [6, 338 – 357]. Найбільшою політичною проблемою очевидно була відсутність політичної еліти. Її роль виконувала національно-культурна інтелігенція (активність просвітителів), котра виконувала важливу функцію в процесі політичної соціалізації громадян.

Більш-менш організованими були виступи робітників великих підприємств, які очолювалися щойно створеними соціал-демократичними організаціями – першими політичними осередками в краї. Зростання суспільно-політичного руху в Закарпатті припало на 1905 – 1907 рр. З новою силою розпочалася боротьба за введення загального виборчого права. Проте політичне безправ'я місцевого населення, соціально-економічна відсталість краю, політика мадяризації та денационалізації й надалі впливали на політичну ситуацію.

Лише наприкінці Першої світової війни, внаслідок піднесення національно-визвольного руху, посилення боротьби проти війни почалася змінюватися й політична обстановка в регіоні. Відбувалося

поетапне зростання національної самосвідомості українців, чому сприяв пошук шляхів національно-державного самовизначення. Відтак з'явилися спроби угорського уряду М.Каролі утримати Закарпаття в складі Угорщини (Закон про Руську Країну) [7, 53 – 58]. Участь у політичному самовизначенні закарпатської спільноти безпосередньо брала й закарпатська еміграція.

На зростання політизації українців Закарпаття впливала підготовка до скликання загальносуспільного з'їзду. Хустський форум (21 січня 1919 р.) і його рішення зайвий раз підтвердили орієнтацію місцевих жителів на возз'єднання з Україною. Гуцульська Республіка (1918 – 1919) та діяльність її лідерів підкріплювали ідею Соборності України [1, 104–123]. І тільки складні зовнішньополітичні обставини завадили об'єднавчим процесам української нації, що згодом змусило закарпатців розпочати рух за включення краю до складу новоствореної держави – Чехословацької Республіки.

Після юридичного оформлення закарпатських земель у складі нової держави відчутним стала демократизація суспільно-політичного життя. Здійснювалася поступова еволюція нової державної структури в Закарпатті та його інтеграція в політичну систему Чехословаччини. На практиці почалося становлення нової політичної еліти (Г.Жаткович, А.Бескид, А.Волошин та ін.), представники якої висунули пріоритетне питання боротьби за надання краю дієвої автономії. Чехословацька політична система мала усі характерні риси демократичного суспільства, що перш за все виражалося в дієвості плюралізму, реалізації законодавчих основ, практиці політичного рівноправ'я. Впродовж 20 – 30-х рр. ХХ ст. прояви політичного плюралізму набули ефекту безпосередньої участі в політичній еволюції держави її громадян. Підкарпатська Русь, як складова частина Чехословаччини, також опинилася в епіцентрі політичних перетворень, отримала внаслідок трансформації політичної системи можливості участі у державотворенні тощо. Процес залучення громадян до державного розвитку проходив через призму представницької демократії, посередниками якої виступали політичні партії. Багатопартійна система, яка мала як позитивні, так і негативні ознаки сприяла більш швидкому залученню народних мас до державної політики.

Саме політичні партії очолили у цей час боротьбу за політичність української нації в Закарпатті та ідею возз'єднання українських земель по обидві сторони Карпат. Хоча вона не була новою в міжвоєнний період. Тому ще наприкінці Першої світової війни

реально розглядалася ідея створення єдиної національної держави в етнографічних межах. Проте зовнішньополітичні чинники цьому завадили. Новоутворена Чехословацька Республіка, яка відразу ж розпочала широкомасштабну розбудову демократичних засад, серед яких було й становлення багатопартійної системи, дала можливість вільно провадити політичні ідеї різних орієнтацій у життя. Головний тягар щодо реалізації возз'єднавчих процесів взяли на себе окремі політичні партії.

Вони представляли так званий проукраїнський політичний напрям у тогочасній Підкарпатській Русі. Серед них – Руська Хліборобська (Земледільська) Партія (РХ(З)П) (1920 – 1924), Християнсько-Народна Партія (ХНП) (1924 – 1938) (обидві мали статус автономних політичних організацій) та філії загальнодержавних партій – Закарпатський крайовий комітет Комуністичної Партії Чехословаччини (крайком КПЧ) (1921 – 1938) і Соціал-Демократична Партія Підкарпатської Русі (СДППР) (1920 – 1938) [10, 167 – 222]. У програмах названих політичних партій відкрито ще не звучали вимоги про приєднання Закарпаття до України як кінцевої мети, але поступово проходила еволюція їх радикалізації в політичному сенсі. На середину 30-х рр. минулого століття припав час появи на політичній арені краю ще двох проукраїнських партій – Української Селянської Партії (УСП) та української фракції Аграрної партії. Основне завдання УСП її керівники вбачали у створенні на базі партії об'єднавчого ядра всіх українських громадсько-політичних сил: “Отже, всі українці, під синьо-жовтий прапор, під яким ми стояли в 1918 році! Мусимо боротись за ідею українського автономного Підкарпаття!” [3, 63].

Цікаво, що як ліві, так і праві політичні партії, незважаючи на ідеологічні розбіжності, бажали об'єднати українців Закарпаття з українським народом по той бік Карпат. Єдина відмінність полягала в тому, що одні (крайком КПЧ) вбачали цей союз у складі Радянської України [4], а інші (ХНП, УСП, СДП, українські аграрники) – в некомуністичній Соборній Українській державі. Українські лідери відігравали передову роль і в надпартійному представницькому органі — Першій Руській (Українській) Центральній Народній Раді. Їхньою культурно-національною опорою було товариство “Просвіта”, яке в 1937 р. об'єднало всі прогресивні національні сили, незалежно від їх партійної приналежності.

Кардинально змінилася ситуація в політичному житті краю з приходом до влади другого автономного уряду на чолі з лідером

проукраїнської орієнтації А.Волошином (жовтень 1938 р.). Після заборони діяльності всіх політичних організацій Перша Руська (Українська) Центральна Народна Рада монополізувала політичне життя краю, що повинно було пом'якшити становлення стабільної суспільно-політичної ситуації [8]. Майже одночасно розпочалася організаційна робота по створенню нової української національної партії серед активних діячів Закарпаття, які входили до керівних органів проукраїнських товариств і партій – ХНП, УСП, філій Аграрної та Соціал-Демократичної. Наслідком спільної роботи 18 – 20 січня 1939 р. стало створення єдиної української політичної партії – Українське Національне Об'єднання (УНО) [2, 140]. Тоді ж оголосили про участь УНО у виборах до Сойму (крайового парламенту). Таким чином, сповнилися мрії багатьох українських громадсько-культурних і політичних діячів краю про заснування і діяльність політичної організації, яка б об'єднала всі національно-свідомі сили і виступила єдиним фронтом на захист політичних прав і свобод. Скликання Сойму та значення його рішень, зокрема, проголошення незалежності Карпатської України 15 березня 1939 р., обрання президента і міністрів, затвердження державної символіки, вказували на політико-правову основа державного статусу Карпатської України, на підтвердження українцями статусу як політичної нації. Проте, несприятливі умови для розгортання державного життя, а також початок угорської окупації звели нанівець спроби політичного будівництва.

Незважаючи на це, сам факт боротьби вже говорив про якісно новий рівень політичної участі закарпатських українців у суспільно-політичних процесах. Поява на політичній арені партії УНО викликала швидку реакцію у місцевого населення. Структурно-організаційна основа УНО базувалася на широко розгалуженій мережі своїх осередків, яких на території Закарпаття було більше двохсот [9, 50]. Програма партії УНО виражала спільну ідею домінуючої влади у майбутній державі. У цьому, на нашу думку, полягала основна своєрідність програмних положень. Вони друкувалися в партійній пресі як настанови та пропозиції щодо “правильного” життя пересічного громадянина і вірного підданого своєї національної країни. В основі програмних розділів були поняття “нація”, “українська національна спільнота”, “відповідальність та дієва жертвенність членів” [2, 203]. Широко вживане гасло “Україна – понад усе!” пронизане бажанням створити міцне національно-українське суспільство. Таким чином, за перші десятиліття

XX століття українці Закарпаття якісно поглибили відчуття політичної свідомості й значення політичності нації. Утворення єдиної продержавної партії УНО і наявність її членів серед уряду визначало і державницьку позицію правління, яка базувалася на авторитаризмі і націоналізмі, навіть незважаючи на демократичний зміст проголошеного документу: “УНО вибере таку форму правління, яка найбільше відповідатиме інтересам української національної спільноти та стремлінням українського народу по всіх виявах свого національного, політичного, культурного і соціального життя” [2, 205].

Важливим у діяльності політичних партій було акумулювання серед місцевих жителів пріоритетного питання – доведення до свідомості населення об’єктивної спільності українців по обидва боки Карпат.

Українських політиків і діячів партій міжвоєнного періоду можна, і це було б справедливо, вважати передвісниками тих возз’єднавчих політичних процесів, що відбулися в другій половині 40-х років XX ст., кращими представниками української політичної нації Закарпаття. Проте, здобутки багатьох українських політичних партій та їх представників на цьому шляху фактично були приватизовані однією комуністичною політичною організацією, яка, об’єктивно кажучи, не претендувала на роль лідера загальноукраїнського возз’єднання й не виношувала ідеї соборності в його сучасному розумінні.

Після ліквідація окупаційного режиму розпочалося утвердження народної влади. Активізувався рух за возз’єднання з Радянською Україною. Цей період отримав політико-правовий статус напівдержавного (перехідного) організму і назву – Закарпатська Україна (1944 – 1946). Перший з’їзд Народних комітетів краю прийняв історико-правове рішення – Маніфест про возз’єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Участь у цих подіях брали все більш широкі верстви місцевого населення, що сприяло піднесенню рівня політичної культури в умовах адаптації до нової політичної системи. Створювалися розгалуження народних комітетів. Контроль радянських силових структур над політичними органами Закарпатської України. Утворена Комуністична Партія Закарпатської України (КПЗУ) повністю монополізувала суспільно-політичне життя в краї. Активну участь у функціонуванні органів державної влади брала партійна еліта [5, 10 – 41].

На початку 1946 р. перехідний статус Закарпатської України був змінений правовим затвердженням її території в складі УРСР і

утворенням Закарпатської області з центром у м.Ужгород. З цього часу йде повноправне вливання суспільно-політичних інституцій в загальнодержавну радянську політичну систему й аспекти політизації українців Закарпаття втрачають свої особливості в порівнянні з іншими регіонами України. Проте залишається фактом, що українці Закарпаття, незважаючи на важкі політичні зміни й трансформації політичних систем, відстоювали своє право вважати себе частиною політичної нації українців. Це в черговий раз було доведено і в часи становлення незалежності України.

1. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / Під заг. ред. М.М.Вегеша. – Ужгород: Карпати, 2002. – 709 с.
2. Гренджа-Донський В. Шастя і горе Карпатської України: Щоденник // Гренджа-Донський В. Твори. Т.VIII. – Вашингтон: Карпатський Союз, 1987.
3. Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20 – 30-х років ХХ ст. – Івано-Франківськ, 1995. – 128 с.
4. Карпатська Правда. – 1937. – 3 жовтня.
5. Макара М. П. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). – Ужгород, 1995. – 108 с.
6. Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Вид-во “Закарпаття”, 1995. – Т.I. (з найдавніших часів до 1918 року). – 436 с.
7. Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Вид-во “Закарпаття”, 1995. – Т.II. (1918 – 1945). – 664 с.
8. Нова Свобода. – 1938. – 30 жовтня.
9. Росоха С. Сойм Карпатської України. – Вінніпег, 1949. – 98 с.
10. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939). – Ужгород, 2006. – 380 с.